

Troska to praca, praca to troska¹

Paolo Foglizzo

Editor, *Aggiornamenti Sociali*, Milan

Tytuł niniejszej prezentacji zapożyczyłem z raportu opublikowanego w 2020 roku w ramach międzynarodowego projektu badawczego “Przyszłość Pracy – Praca po *Laudato Si*”, który zajął nam ponad trzy lata pracy. Ideą, która stała z tym projektem było zastosowanie integralnej ekologii jako perspektywy do spojrzenia na przyszłość pracy. Hasło “Przyszłość Pracy” stało się także nazwą inicjatywy Międzynarodowej Organizacji Pracy (ang. International Labour Organization, ILO), przygotowującej się do obchodów swojego stulecia. W pewien sposób ambicją naszego projektu było dodanie czegoś do inicjatywy ILO z punktu widzenia Kościoła Katolickiego i jego nauki społecznej. Z drugiej strony, chcieliśmy także zaoferować “pokarmu dla myśli i działania” organizacjom, które inspirowane są myślą katolicką, a które działają w świecie pracy – wiele z nich posiada status organizacji konsultacyjnej w ILO.

Wypełnienie postawionych zadań wymagało przestudiowania nauk Papieża Franciszka na temat pracy i trudu, zawartych w *Laudato Si*, a także innych źródłach. Pierwszym z nich była publikacja *Il lavoro è dignità*² w 2018 roku – uporządkowany wybór dokumentów i przemówień Papieża, dotyczących pracy oraz kwestii z nią związanych, które pojawiły się w ciągu pierwszych pięciu lat jego pontyfikatu. Na przykład, w agendach większości jego podróży apostolskich znajdują się spotkania z przedstawicielami świata pracy. Ze względu na ograniczenia czasowe, w danej prezentacji postaram się naświetlić najważniejsze aspekty nauk Papieża Franciszka na temat pracy, skupiając się na najistotniejszych i najbardziej znaczących dokumentach, do których należą:

- Encyklika *Laudato si*³ (dalej zwana LS), która zawiera art. 124-129, zatytułowane “The need to protect employment.”⁴
- Encyklika *Fratelli tutti*⁵ (dalej zwana FT), gdzie odniesienia do pracy są zawarte na przestrzeni całego tekstu, a szczególna uwaga jest jej poświęcona w rozdziale 3. (pkt. 110, 116, 123, 127), w którym został nakreślony obraz inkluzywnego, opartego na solidarności społeczeństwa; rozdział 5. FT (pkt. 162, 168-169) jest natomiast poświęcony ramom “lepszego rodzaju działań politycznych”. W obu rozdziałach praca jest powiązana z promocją wspólnego dobra, a zatem z polityką.
- *Przesłanie do uczestników 108. Sesji Międzynarodowej Konferencji Pracy*⁶.
- Nagranie *Przesłania z okazji 109. Sesji Międzynarodowej Konferencji Pracy*⁷.

Chociaż w dostępnym mi czasie nie będzie możliwości ich poruszenia, należy przynajmniej w tym miejscu wspomnieć także o czterech Przemówieniach, wygłoszonych na Światowych Spotkaniach Ruchów Ludowych (2014, 2015, 2016, 2021), ze względu na istotność leżącego u ich podstaw podejścia.

¹ Niniejsza prezentacja porusza aspekty, które zostały szerzej omówione [w:] Foglizzo P. – Martinot-Lagarde P., «The Future of Work after *Laudato Si*», in AZETSOP J. –CONVERSI P., *Foundations of integral ecology*, G&B Press, Rome 2022.

² G. COSTA – P. FOGLIZZO (a cura di), *Il lavoro è dignità. Le parole di Papa Francesco*, Ediesse, Roma 2018.

³ PAPIEŻ FRANCISZEK, *Laudato si*, 24 maja 2015. Odniesienia do tekstu Encykliki umieszczone zostały w okrągłych nawiasach; cytaty są podawane zgodnie z oficjalną polską wersją, dostępną na stronie internetowej Watykanu.

⁴ Biorąc pod uwagę treść tekstu oraz oryginalny hiszpański tytuł “*Necesidad de preservar el trabajo*”, angielskie tłumaczenie wydaje się niedokładne: “The need to protect labour” lub “The need to protect work” byłyby lepszym rozwiązaniem.

⁵ PAPIEŻ FRANCISZEK, *Fratelli tutti*, 3 października 2020. Odniesienia do tekstu Encykliki umieszczone zostały w okrągłych nawiasach; cytaty są podawane zgodnie z oficjalną polską wersją, dostępną na stronie internetowej Watykanu.

⁶ PAPIEŻ FRANCISZEK, *Przesłanie do uczestników 108. Sesji Międzynarodowej Konferencji Pracy*, 10 czerwca 2019.

⁷ PAPIEŻ FRANCISZEK, *Nagranie video z okazji 109. Sesji Międzynarodowej Organizacji Pracy*, 17 czerwca 2021.

Przekonceptualizowanie pracy

W LS, w paragrafie, otwierającym część poświęconą pracy, refleksja na jej temat zostaje wyraźnie usytuowana w Katolickiej Nauce Społecznej (KNS) oraz w antropologii chrześcijańskiej: “W każdym zarysie ekologii integralnej, który nie wyklucza istoty ludzkiej, niezbędne jest uwzględnienie wartości pracy, tak mądrze przedstawionej przez świętego Jana Pawła II w encyklice *Laborem exercens*” (LS, 124). Celem jest zbadanie znaczenia i aktualności tej tradycji w kontekście wymagającym nowego paradygmatu i podejścia, a mianowicie w kontekście ekologii integralnej. W tym samym sensie benedyktyńska duchowość *Ora et labora* jest przypomniana w LS 126, a Charles de Foucauld - w LS 125.

Odniesienie do teologii, duchowości i KNS jest sposobem zaznaczenia, że pierwsze wyzwanie, związane z pracą, nie jest natury „praktycznej” czy „technicznej” (zapewnienie godnej pracy wszystkim, którzy są jej pozbawieni), ale nosi charakter teoretyczny. Chodzi tu o refleksję nad antropologicznym znaczeniem pracy. Bez tego jakkolwiek środek lub reforma, którą podejmiemy, może wywołać niepożądany skutek: bez jasnego określenia celów, tylko dzięki szczęśliwemu zbiegowi okoliczności będziemy mogli wybrać właściwe środki. W kontekście przyspieszania zmian musimy „przemyśleć pracę na nowo”⁸. O tym jest właśnie mowa w LS 125:

Kiedy zastanawiamy się nad tym, jakie są właściwe relacje między człowiekiem a otaczającym go światem, pojawia się potrzeba prawidłowej koncepcji pracy. Jeśli bowiem mówimy o relacji między człowiekiem a rzeczami, to pojawia się pytanie o sens i cel ludzkiego działania wobec rzeczywistości. Mówimy nie tylko o pracy fizycznej lub uprawianiu roli, ale o wszelkim działaniu, które pociąga za sobą pewne przekształcenie tego, co istnieje, od opracowania studium społecznego aż po plan rozwoju technologicznego. Każda forma pracy zakłada pewną ideę na temat relacji, jaką człowiek może i powinien nawiązać z tym, co inne od niego. (LS, 125)

Innowacyjne pojmowanie pracy jest tutaj ujęte jako “jakiegokolwiek działanie, pociągające za sobą przekształcenie istniejącej rzeczywistości”, bez żadnej wzmianki o wynagrodzeniu finansowym, które jest zazwyczaj uważane za kluczowy element pracy. Jest to radykalne odejście o dominującego dyskursu rynku pracy, który definiuje ją jako wymianę kontraktową, wiążącą działalność pracownika z wynagrodzeniem przez pracodawcę. W Przesłaniu do uczestników 108. Sesji Międzynarodowej Konferencji Pracy, odnosząc się do LS 128, Papież Franciszek podkreślił ubogość takiego podejścia: “Praca nie jest tylko tym, co robimy w zamian za coś innego. Praca jest przede wszystkim “koniecznością, częścią znaczenia naszego życia na tym świecie, ścieżką ku wzrastaniu, drogą do rozwoju ludzkiego i osobistego spełnienia”. Rozwija tę wizję we FT:

W prawdziwie rozwiniętym społeczeństwie praca jest nieodzownym wymiarem życia społecznego, ponieważ jest nie tylko sposobem zarabiania na chleb, ale także drogą rozwoju osobistego, tworzenia zdrowych relacji, wyrażania siebie, dzielenia się darami, budowania poczucia współodpowiedzialności za rozwój świata, a ostatecznie – życia jako lud. (FT, 162)

Natomiast redukcjonistyczna wizja pracy eliminuje najbogatsze ludzkie doświadczenia, związane z działaniem w duchu bezinteresowności: poprzez pracę wyrażamy sens naszego istnienia i podążamy w kierunku rozkwitu ludzkości. Już Benedykt XVI w swojej encyklice *Caritas in veritate*, ostrzegł nas przed

⁸ zob. DE LA ROCHEFOUCAULD A. – MARENGHI C. M. (eds.), *Rethinking Labour. Ethical Reflections on the Future of Work*, FCIV, Chambésy (CH) 2018, dostępny: www.fciv.org/downloads/WP10-Book.pdf (ostatnie wejście: 3.01.2022). Ten tom jest owocem wspólnej pracy Fundacji The Caritas in Veritate oraz projektu “The Future of Work – Labour after *Laudato si*’.

ryzykiem zubożenia, które pociąga za sobą wykluczenie zasady bezinteresowności z gospodarki, ze światem pracy włącznie:

Wielkim wyzwaniem, które stawia przed nami problematyka rozwoju w epoce globalizacji i które stało się jeszcze bardziej pilne z powodu kryzysu ekonomiczno-finansowego, jest pokazanie, zarówno w dziedzinie myśli, jak i zachowań, że nie tylko nie można zaniedbywać bądź osłabiać tradycyjnych zasad etyki społecznej, takich jak przejrzystość, uczciwość i odpowiedzialność, ale również, że w *stosunkach rynkowych zasada darmowości* oraz logika daru jako wyraz braterstwa mogą i powinny *występować w obrębie normalnej działalności ekonomicznej*. Jest to potrzeba człowieka w chwili obecnej, ale przemawia za tym również racja ekonomiczna. Jest to potrzeba zarazem miłości, jak i prawdy.⁹

Nowe, przemyślane podejście do pracy wymaga zakwestionowania jej związku z wynagrodzeniem, które nie powinno być jej jedynym celem. Nie oznacza to jednak wycofania się z walki o prawa pracowników. Oddzielenie pojęcia pracy od wynagrodzenia finansowego nie może być usprawiedliwieniem dla wyzysku.

Drugi bardzo istotny element w LS 125 głosi, że praca jest formą relacji „z tym, co inne niż my sami”. Można więc powiedzieć, że LS proponuje relacyjne pojęcie pracy. Praca oznacza wiele powiązań: nie tylko ludźmi, ale także z twórczością. Wizja ta odbiega od koncepcji pracy, która powszechnie panuje w naszej silnie indywidualistycznej kulturze. W Przesłaniu do Uczestników 108. Sesji Międzynarodowej Konferencji Pracy Papież Franciszek kładzie nacisk na to relacyjne pojęcie pracy oraz jej różne wymiary:

Praca jest niezbędna nie tylko do samorealizacji każdego człowieka, ale ma także fundamentalne znaczenie dla rozwoju społecznego.¹⁰ Mój poprzednik Jan Paweł II pięknie to wyraził, wyjaśniając, iż „praca jest pracą z innymi i dla innych i jako swoje owoce, trud oferuje nam okazje do wymiany, nawiązywania relacji oraz do spotkania [...]”¹¹. Jednakże nasze powołanie do pracy jest także nierozzerwalnie związane ze sposobem, w jaki wchodzimy w interakcję z naszym środowiskiem i z naturą. Nasze powołanie do pracy jest również nierozzerwalnie związane ze sposobem, w jaki wchodzimy w interakcję ze środowiskiem i przyrodą. Jesteśmy wezwani do pracy, do „uprawiania i utrzymywania” ogrodu świata (por. Rdz 2,15), czyli uprawiania ziemi tak, aby służyła naszym potrzebom, nie zapominając o jej pielęgnacji i ochronie. Praca jest drogą do wzrostu, ale tylko wtedy, gdy jest to wzrost integralny, który przyczynia się do dobrobytu całego ekosystemu życia: jednostek, społeczeństw i planety.

Kierując się kluczowymi słowami magisterium Papieża Franciszka (które pojawiły się także w poprzednim cytacie) można nazwać jego rozumie pracy jako „integralne”, a nie „redukcjonistyczne”. Nie jest to nowość, ale jest to wizja, głęboko zakorzeniona w tradycji Katolickiej Nauki Społecznej: „Skoro praca w swym podmiotowym wymiarze jest zawsze działaniem osoby, *actus personae*, zatem *uczestniczy w niej cały człowiek, uczestniczy ciało i duch*, bez względu na to, czy jest to praca fizyczna czy umysłowa”¹². Skoro praca angażuje całego człowieka, praca może stać się także drogą do osobistej integracji, a tym samym do spełnienia.

⁹ BENEDYKT XVI, *Caritas in veritate*, 29 czerwca 2009, 36.

¹⁰ JAN PAWEŁ II, *Centesimus annus*, 1 maja 1991, 31.

¹¹ PAPIESKA RADA IUSTITIA ET PAX, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, 2004, 273.

¹² JOHN PAUL II, Encyclical letter *Laborem exercens*, 14 September 1981, no. 24.

Troska, praca, godność

Praca jest czynnikiem uczłowieczenia ponieważ daje możliwość budowania i kultywowania relacji. Dlatego musi ona zawierać wymiar troski: bez troski relacje obumierają i stają się toksyczne dla uczestników. Zatem całkowicie uzasadnione jest zdanie „praca jest troską” - przynajmniej ta praca, która jest w pełni ludzka, czyli jest prawdziwie *actus personae*.

Odwrócone stwierdzenie: „troska jest pracą” jest równie prawdziwe. W LS jest wyraźnie podkreślone, że troska o nasz wspólny dom wymaga radykalnej transformacji systemu gospodarczego. Zmiany takie nie zaistnieją bez pracy, i to w dużej ilości! Pełniąc rolę takiej odmieniającej siły, sama praca i świat pracy także będą podlegać zmianom. Praca musi być coraz bardziej zdolna do oferowania troski o ludzi, ale o nią samą także należy się zatroszczyć. W szczególności, ciężar transformacji nie może spaść głównie na barki słabszych, szczególnie na pracowników marginalnych, którzy mogą nie podołać dostosowywaniu swoich umiejętności lub nabywaniu nowych i tym samym zostaną wypchnięci z rynku pracy.

Ten związek między troską a pracą ma głębokie teologiczne ugruntowanie. Na pierwszych stronach Księgi Rodzaju Pan Bóg jest przedstawiony jako ktoś, kto pracuje i odpoczywa siódmego dnia. Tworzenie jest pracą dla Boga od samego początku, ale jest nią także podtrzymywanie i ochrona życia wszystkich stworzeń, o czym czytamy, między innymi, w Psalmie 104. Innymi słowy, pracą jest to, co robi Bóg, gdy troszczy się o Swoje stworzenia. I On nie chce pracować w samotności. Od samego początku, zaprasza człowieka do udziału w akcie tworzenia: „Pan Bóg wziął zatem człowieka i umieścił go w ogrodzie Eden, aby uprawiał go i doglądał” (Rdz. 2,15). *Laborem exercens* wyraża tę myśl konkretnie i wyraźnie:

Bardzo głęboko wpisana jest w Słowo Bożego Objawienia ta podstawowa prawda, że *człowiek*, stworzony na obraz Boga, *przez swoją pracę uczestniczy w dziele swego Stwórcy* — i na miarę swoich ludzkich możliwości poniekąd dalej je rozwija i dopełnia, postępując wciąż naprzód w odsłanianiu ukrytych w całym stworzeniu zasobów i wartości. Prawdę tę znajdujemy już na samym początku Pisma Świętego, w Księdze Rodzaju, gdzie samo dzieło stworzenia przedstawione jest na podobieństwo „pracy”, którą Bóg wypełnia w ciągu „sześciu dni” (por. Rdz 2, 2; Wj 20, 8. 11; Pwt 5, 12 nn.), ażeby dnia siódmego „odpocząć” (por. Rdz 2, 3).¹³

Laborem exercens zaprasza nas, by do pójść dalej i głębiej i poznać chrystologiczny sens pracy. W rzeczywistości praca jest nie tylko Bożym planem dla kobiet i mężczyzn, ale także opcją, którą On uczynił dla Siebie. Kiedy Syn Boży stał się człowiekiem, większość swojego życia spędził pracując jako rzemieślnik: „wymowa życia Chrystusa jest jednoznaczna: należy On do „świata pracy”, ma dla ludzkiej pracy uznanie i szacunek”¹⁴. To mówi nam, że praca zajmuje szczególne miejsce w planie zbawienia, który jest urzeczywistnieniem troskliwej miłości Boga do mężczyzn i kobiet oraz do całego stworzenia. Dla uczniów Jezusa praca jest sposobem, by podążać Jego śladami: „Pot i trud, jaki w obecnych warunkach ludzkości związany jest nieodzownie z pracą, dają chrześcijaninowi i każdemu człowiekowi, który jest wezwany do naśladowania Chrystusa, możliwość uczestniczenia z miłością w dziele, które Chrystus przyszedł wypełnić”¹⁵.

W tym świetle widzimy, jak *Laborem exercens* i LS łączy uderzający i duchowo wzbogacający paralelizm. W pierwszym z tych dokumentów praca jest drogą do spotkania z Jezusem Chrystusem i do

¹³ *Ibid.*, 25.

¹⁴ *Ibid.*, 26.

¹⁵ *Ibid.*, 27.

naśladowania Go. LS proponuje troskę o nasz wspólny dom jako drogę do spotkania z tym samym Jezusem Chrystusem jako Logosem w tajemniczy sposób wypełniającym cały wszechświat.

Wiązanie pracy z opieką jest najnowszym motywem nauczania papieża Franciszka na temat pracy. Czyni on to w swoim przesłaniu wideo z okazji 109. Sesji Międzynarodowej Konferencji Pracy, odwołując się bezpośrednio do raportu *Troska to praca, praca to troska* i kładąc nacisk na kwestię godności pracowników:

jeśli praca jest relacją, to musi zawierać element troski, ponieważ żadna relacja nie może przetrwać bez troski. Nie mamy tu na myśli tylko pracy, polegającej na udzielaniu wsparcia: pandemia przypomina nam o tym, jak jest ona ważna - czego wcześniej raczej nie zauważaliśmy. Troska jest czymś większym i musi wypełniać cały wymiar pracy. Praca, która nie dba, która rujnuje Stworzenie, która zagraża przyszłości następnych pokoleń, która nie szanuje godności pracowników nie może być postrzegana jako godna. I odwrotnie, praca która dba, która przyczynia się do odbudowy godności całej ludzkości, pomoże zapewnić stabilną przyszłość następnym pokoleniom.¹⁶ Ten wymiar troski dotyczy przede wszystkim pracowników. Innymi słowy, pytanie, które możemy sobie zadać w naszym codziennym życiu brzmi: jak, na przykład, biznes dba o swoich pracowników?

Ważnym elementem tego tekstu jest odniesienie się do pojęcia „godnej pracy”, które jest szczególnie ważne w działalności ILO (organizacji, do której zwraca się Papież). Potem zostało one przejęte jako rodzaj pola działania dla aktorów politycznych reprezentujących różne opcje i ugrupowania: związki zawodowe, organizacje pozarządowe, zwykłych ludzi, ruchy społeczeństwa obywatelskiego oraz inne organizacje. Kościół dostrzegł potencjał tego pojęcia od samego początku. Święty Jan Paweł II mówił o „dostojnej pracy” przy okazji Jubileuszu Ludzi Pracy (1 maja 2000), a Benedykt XVII zawarł to pojęcie w 63. *Caritas in veritate*. Dialog między KNS, naukami społecznymi i działaniem społecznym jest kontynuowany przez Papieża Franciszka.

KNS przyjmuje pojęcie, które w istotny sposób koreluje z jej tradycją, a które jednocześnie może rozszerzyć jej zasięg. Dzieje się tak pod wieloma względami i nie jest możliwe ukazanie ich wszystkich w tym wystąpieniu. Jednakże, czytając cytaty z Przesłania do Międzynarodowej Organizacji Pracy, widzimy, że relacyjne pojęcie pracy wymaga rozszerzenia Agendy Godnej Pracy. Szacunek do praw pracowników wyrażany poprzez płacę, godziny pracy, bezpieczeństwo i wolność zgromadzeń – to nie wystarcza, by zdefiniować godną pracę, chociaż ludzie przyzwyczaili się o niej myśleć w tych kategoriach. Praca nie może być uznana za godną, jeśli jest przyczyną śmierci lub cierpienia innych; lub kiedy powoduje zniszczenie środowiska albo nadmierną eksploatację surowców nieodnawialnych, które zmniejszają szanse przyszłych pokoleń na życie w godności.

Sformułowania i słownictwo mogą być inne, ale podstawowa idea jest bardzo bliska tej, którą wyraził Leon XIII na początku encykliki *Rerum novarum*. Z zaniepokojenia nędznymi warunkami życia klasy robotniczej, powodującymi łamanie prawa do ludzkiej godności, wyrasta wniosek, że system produkcji, w którym „chciwość” (słowo wzięte z *Rerum novarum*) lub obsesja na punkcie „maksymalizacji zysków” (wyrażenie z 90 LS) niweczą troskę – a przede wszystkim troskę o ludzi pracy – szybko staje się nieludzki.

Mimo to jednak jasno widzimy i wszyscy się na to godzą, że należy szybko i skutecznie przyjść z pomocą ludziom z warstw najniższych, ponieważ olbrzymia ich część znajduje się w

¹⁶ cyt. za *Care is work, work is care*, Report of “The Future of Work – Labour after *Laudato si*” Project, <https://futureofwork-labourafterlaudatosi.net/> (w przypisie 4.; wersja w j. angielskim).

stanie niezasłużonej, a okropnej niedoli.

W ostatnim wieku zniszczono stare stowarzyszenia rękodzielników, nie dając im w zamian żadnej ochrony; urzędnicy i prawa państwowe pozbawiono tradycyjnego wpływu religii; i tak robotnicy osamotnieni i bezbronni ujrzeni się z czasem wydanymi na łup nieludzkości panów i nieokiełzanej chciwości współzawodników. Zło powiększyła jeszcze lichwa żarłoczna, którą, aczkolwiek Kościół już nieraz potępił w przeszłości, ludzie jednak chciwi i żądni zysku uprawiają w nowej postaci; dodać jeszcze należy - skupienie najmu pracy i handlu w rękach niewielu prawie ludzi, tak że garść możnych i bogaczy nałożyła jarzmo prawie niewolnicze niezmiernej liczbie proletariuszy.¹⁷

Praca, troska i godność znajdowały się u podstaw Katolickiej Nauki Społecznej od samego jej początku. Także dzisiaj stanowią one główną siłę napędową jej rozwoju. Publikacja *Rerum novarum* w 1891 roku otworzyła etap odnowionego zaangażowania Katolików w świat pracy, w którym zaistniały różnorodne podejścia, instytucje i organizacje, takie jak związki zawodowe, stowarzyszenia robotników i spółdzielnie. Ekologia integralna, obejmująca relacyjne pojęcie pracy oraz wizja braterstwa i przyjaźni społecznej, zaproponowana przez FT, mogą mieć ten sam mobilizujący efekt.

¹⁷ LEON XIII, *Rerum novarum*, 15 maja 1891, 2.